

ЗАПОВІТ ПРОФЕСОРА ПАСТЕРНАКА

(Україні повернуто історичні реліквії)

Львівський вчений Ярослав Пастернак у міжвоєнні роки проводив стаціонарні археологічні дослідження княжих міст Галича, Пліснесько, Львова і Перемишля. Знахідки з розкопок відкрили світові велич культури Галицько-Волинського князівства Київської Русі. Окремі з них одразу ж поповнили збірки львівських музеїв — Національного і Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Структура останнього на той час мала характер багатопрофільної національної академії, але діяльність на цьому третьому етапі свого розвитку воно здійснювало в умовах великої матеріальної скрути. На жаль, після возз'єднання західноукраїнських земель з матір'ю-Україною в єдиній державі вільний осередок української науки було ліквідовано.

Усі розкопки, що їх вів з 1933 року Я. Пастернак, фінансував митрополит А. Шейгицький з власної кишені. У 1937 році археолог знайшов серед фундаментів соборної церкви Успіння Богородиці середньовічного Галича на місці сучасного села Крилоса тлінні останки князя Ярослава Осмомисла і невідомої жінки віком від 16 до 23 років. Перед початком Другої світової війни вони кудись зникли і з того часу вважалися втраченими. Лише наприкінці 1991 року їх було випадково знайдено археологічною комісією відродженого у Львові Наукового товариства ім. Т. Шевченка у складі історика церковного мистецтва відділу історії релігії Львівського музею Миколи Бандрівського та архітектора-археолога Юрія Лукомського. Вони проводили розкопки в крипті собору св. Юра на запрошення Львівської архієпархії. Виникла потреба дослідити долівку і впорядкувати підвільне підземне приміщення для перенесення тлінних останків патріарха Йосипа Сліпого, що спочивав у соборі св. Софії в Римі.

Науковці несподівано натрапили на скриню з акуратно складеними чоловічими і жіночими кістками. Там лежала і скляна капсула із запискою Я. Пастернака, яку він зробив на бланку музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка. (Довгі роки він був його директором). Археолог стверджував, що чоловічий кістяк належить Ярославу Осмомислу. Князь був похований, як свідчить Іпатіївський літопис, у Галичі згідно з його заповітом 1 жовтня 1187 року. Поруч з саркофагом знаходилася дерев'яна труна з скелетом невідомої молоді жінки. Про результати проведеного антропологічного аналізу Я. Пастернак розповів на сторінках своєї книги "Старий Галич", виданій 1944 року у Кракові.

На записці, яку він залишив у скрині, що знаходилася у катедрі св. Юра, стоїть дата 31 серпня 1939 року. Наступного дня почалася Друга світова війна. Щоб зберегти безцінний скарб для нащадків, його було тоді сховано у крипті собору.

Першу спробу пластичної реконструкції голови князя зробив влітку 1992 року доктор, професор відділу археології та антропології Саксаунського університету (Канада) Зенон Погорецький, який під час розкопок перебував у Львові. Через брак деяких кісток черепа портрет князя вийшов не досить точним. Справу вдалося виправити польському антропологу Сергію Горбенку, який віднайшов ці кістки у крипті собору. У нього з'явилася можливість більш повно реставрувати скелет голови Ярослава Осмомисла за методом М. Герасимової — Г. Лебединської. Через деякий час вималювалося реальне обличчя князя, якого звеличувало "Слово о полку Ігоревім", адже він за тридцять років свого князювання став одним з наймогутніших володарів на Русі.

Провівши порівняльний аналіз окремих складових частин кістяка молоді жінки і залишків Ярослава Осмомисла, полтавський антрополог зробив висновок про те, що вони є кривні родичі. Це старша донька

князя, не згадувана в жодному відомому на сьогодні руському літописному списку. Лише в одному з угорських джерел, на яке посилається у другому томі своєї "Історії України" М. Грушевський, мовиться про заручини цієї безіменної Ярославни з угорським князем Стефаном III. Але родинний союз у них не склався і княжна стала дружиною руського князя Мстислава Хороброго, від якого народила сина Мстислава, що згодом за свої діла одержав прізвисько Удатного.

Свій висновок про те, що жіноче поховання в Успенському соборі належить саме Ярославні, Сергій Горбенко зробив на тій підставі, що вона мала таку ж недугу, як і батько — хворобу Пертеса — патогенну аутосому, страждала на правосторонню косорукість і шкутильгала. Хвороба була успадкована по материнській лінії нащадками Володимира Великого після його шлюбу з Рогнідою — донькою полоцького князя Рогволода. Кульгав і Ярослав Мудрий. Генеалогічні таблиці, що були складені С. Горбенком, дозволили йому простежити міграцію "прокляття Рогніди" — патогенних аутосом хвороби Пертеса не лише серед Рюриковичів, а й угорських та польських династій Арпадів і П'ястів.

Під час розкопок княжого Галича були виявлені також предмети з благородного металу. Найціннішою та унікальною знахідкою Я. Пастернак вважав золотий емальований колт — давньоруську жіночу прикрасу XII—XIII століть у вигляді порожнистої металеві піввіски, яка прикріплювалася до головного убору. Цей кульчик торбинкового типу прикрашено геометричним орнаментом та дрібними двоременими хрестиками. Усередині він порожній, згори відкритий, з п'ятьма дірочками довкола, в яких первісно були маленькі кульки. Висота колта з каблучкою — 37 міліметрів, найбільша ширина — 25 міліметрів, вага — 11,7 грама.

У своїй ґрунтовній монографії "Старий Галич", виданій 1944 року у Львові, Я. Пастернак так писав про знахідку: "Цей прегарний витвір візантійської ювелірної шпуди є сьогодні щодо матеріалу — емальоване золото — першим цього роду знаходом на західноукраїнських землях, а щодо орнаментики — немає досі аналогів на всіх українських землях". Прототипи згаданих жіночих прикрас походять з Сирії, а з-поміж країн Східної Європи вони дістали поширення лише на території сучасної України в XII—XIII століттях. Під час розкопок у Крилосі було виявлено і матрицю для влітискапня ланок стрічки з металеві фольги.

Найціннішою з культурно-історичного та мистецького погляду пам'яткою, знайденою Я. Пастернаком під час розкопок у Пліснесько на Львівщині того ж 1940 року, вважається фрагмент окладу ікони — плоскорізьба по кістці із зображенням руського боярина-лицаря XI—XII століття на оборонному мурі замку з брамою. Його ліва рука спирається на круглий зверху щит, а права, піднесена догори на висоту лица і нахилена дещо вперед, — зображає молитовний рух. Знахідка служила лівою половиною верхніх дверцят кістяного нагрудного складня ікони. "Пліснеський лицар" є унікалом серед пам'яток образотворчого мистецтва княжої доби в Україні" — таку високу оцінку дав цій знахідці Я. Пастернак.

Довгі роки шедеври давніх майстрів вважалися втраченими для української культури... аж до одного вересневого ранку нинішнього року, коли до Львівського історичного музею завітала жителька канадського міста Торонто письменниця Лідія Палій. Вона народилася на Львівщині й деякий час мешкала у Львові. Приїхала ж до нашого міста для того, щоб презентувати свою нову книжку, видрукувану в одному з київських видавництв, а також передати директору історичного музею Богданові Чайковському листа від мистецтвознавця Дарії Даревич з канадського міста Місісауга, що в провінції Онтаріо, як кажуть канадці, "кращій частині" цієї країни.

"Пишу Вам на прохання моєї знайомої, мисткині письменниці Лідії Палій, яка їде в половині вересня в Україну... Хочу подати Вам до відо-

ма, що під її опікою знаходиться виняткова пам'ятка княжої доби, боярин-лицар з Пліснесько, знайдений в часі розкопок професором Я. Пастернаком.

У радянських джерелах полано, що доля пам'ятки невідома. Залучаю фотокопію знімка для Вашої інформації. Пані Палій зобов'язалася повернути плоскорізьбу, коли буде самостійна Україна і хотіла б своє зобов'язання виконати.

Про цю плоскорізьбу я довідалася, коли ми організовували виставку "Скарби України" Спочатку було в планах включити плоскорізьбу, як один з експонатів, що зберігався в Канаді. Таких речей було декілька і я домовлялася з опікунами про їх повернення після виставки в Україну. Оскільки з виставкою, на превеликий жаль, нічого не вийшло, я порадилася пані Палій зробити це через Вас і Ваш музей і тому пишу цього листа.

Пані Палій зголосилася до Вас телефонічно, вже будучи в Україні, щоб домовитися про передання цієї пам'ятки. Дуже прошу посприяти цій справі і допомогти їй полагодити. На нашу думку, пам'ятка повинна зберігатися у музеї в тих сторонах, де вона була відкопана.

Я буду старатися до Вас телефонувати в цій справі, але листа висилаю для певності"

В історичному музеї був складений акт прийому-здачі на постійне зберігання від громадянки Канади Лідії Палій не лише плоскорізьби по кістці із зображенням лицаря, а й золотого колта, які тривалий час зберігалися у банківських сейфах.

Наша землячка, коли була молодою, відвідувала суботню школу в Торонто, в якій курс археології викладав Я. Пастернак. У цьому місті 1961 року побачила світ його фундаментальна праця "Археологія України" Дівоче захоплення Лідії не минуло безслідно. Вона склала екзамен на звання бакалавра археології та антропології при університеті в Торонто. Тепер шкодує, що їй не вдалося, перебуваючи за межами Батьківщини, продовжити справу, якій вчитель Я. Пастернак присвятив життя.

Після смерті визначного археолога його дружина передала історичні реліквії на зберігання Лідії Палій, яка й виконала його заповіт, повернувши їх Україні, коли вона стала незалежною державою, і розпочалася підготовка до відзначення 1100-річчя міста Галича.

м. Івано-Франківськ

ХРИСТОС РОДИВСЯ

Слава в небі Богові,
А на землі спокій,
Між людьми благоволення.

Євангеліє від Луки, 2.11.4.

Тоді у тиху ніч, здавалось, всесвіт спав,
Отари і чабани дрімали.
І от осяйний Господній Ангел став —
Його слова з небес лунали:

— "Не бійтеся! Велику радість вам несу!
Христос родився у Вифліємі!
Одвічний Спас несе життя нову красу,
Його знайдете в Вифліємі.

В яскині, в яслах ви сповитого знайдіть,
Ознакою мій яв най буде —
До Вифлієму поспішайте, зараз йдіть —
І звеселятимуться люди!"

Й небесне воїнство серед нічної тьми
З'явилося у сяйві з співом:
— "Мир на землі та добра воля між людьми
І слава в небі богу"

Дивом
Всерадісним греміли довго дивом небеса...
І сталося Господнє слово:
У яслах пастухи знайшли Святе Дитя —
Христос родивсь! Життя обнова!

3.1.1955.

Олексій Неприцький-Грановський